

Kajžarska hči Marija Prijol – hišna pomočnica Mici – meščanska gospodinja Marija Požarnik

Mateja Ratej*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929Požarnik M.; 316.343:64-051-055.2(497.4Maribor)"1918/1941"

Mateja Ratej: Kajžarska hči Marija Prijol – hišna pomočnica Mici – meščanska gospodinja Marija Požarnik. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 89=54(2018), 1–2, str. 103–124

Avtorica se v kulturnozgodovinski študiji ukvarja z vprašanjem hišnih pomočnic v Mariboru med svetovnima vojnama skozi življenjsko zgodbo Marije Prijol, kajžarske hčere iz Cezanjevcev v Prlekiji, ki je bila v letih 1939–1941 zaposlena kot (kuharska) pomočnica v zasebnem sanatoriju Mirka Černiča v Mariboru. Razprava pokaže, kako so zaposlitev v sanatoriju, življenje v mestu in dostop do ženskih revij (*Žena in dom*) preoblikovali imaginarij ženske od kmečkega dekleta do meščanske gospodinje. Marija Prijol, por. Požarnik, je namreč po poroki (1942) s predvojnimi mariborskimi policistom življenje v drugi polovici 20. stoletja preživela kot meščanska gospodinja v mariborski Ulici X. oktobra, ki je ključno opredelila gabarite njene identitete. Na podoben način je med obema svetovnima vojnama v Maribor prišlo in se mestnemu načinu življenja prilagodilo večje število kmečkih deklet s širšega področja Štajerske, kar avtorica pokaže na primeru številnih hišnih pomočnic Hilarija Tofana, proti kateremu je leta 1929 na mariborskem okrožnem sodišču tekel proces zaradi nasilja nad njimi.

Ključne besede: Marija Prijol, Marija Požarnik, hišne pomočnice, Maribor, 1918–1941, zgodovina mentalitet

* dr. Mateja Ratej, znanstvena sodelavka, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija, mratej@zrc-sazu.si

1.01 Original Scientific Article

UDC 929Požarnik M.; 316.343:64-051-055.2(497.4Maribor)"1918/1941"

Mateja Ratej: Crofter's Daughter Marija Prijol – Housemaid Mici – Bourgeoise Housekeeper Marija Požarnik. Review for History and Ethnography, Maribor 89=54(2018), 1-2, pp. 103-124

In this cultural-historic treatise, the author discusses the position of housemaids in Maribor during both world wars. She presents their position on the basis on the life story of Marija Prijol, a crofter's daughter from Cezanjevci in Prlekija, who was between 1939-1941 employed as a (kitchen) maid in the private sanatorium owned by Mirko Černič in Maribor. The treatise shows, how the employment in the sanatorium, the life in a city and the access to women's magazines (*Žena in dom*) reshaped the imaginary of a woman, who developed from a county girl to a bourgeoise housekeeper. Marija Prijol, married Požarnik, after marrying a pre-war Maribor police officer in 1942, lived throughout the second half of the 20th century as a bourgeoise housekeeper on the Maribor Ulica X. oktobra Street, and this street significantly determined her identity. During both world wars, many county girls from wider Styria adapted to the city way of life in the same way and the author illustrates this based on numerous housemaids working for Hilarij Tofan. In 1929, there was a legal proceeding against him on the Maribor district court due to his violence against the housemaids.

Keywords: Marija Prijol, Marija Požarnik, housemaids, Maribor, 1918-1941, history of mentalities

Približevala se je prva obletnica nove jugoslovanske države, ko se je kajžarskima (narečno želarskima) staršema Jožefu Prijolu (1884-1966) in Mariji Prijol, r. Mavrič (1889-1968), s Stare ceste pri Cezanjevcih 27. oktobra 1919 rodil tretji otrok, deklica Marija. Jožef Prijol je bil veteran prve svetovne vojne z negibnim gležnjem in ortopedskim obuvalom: ko je leta 1914 prvič postal oče sinu Francu, je pred hišo posadil lipo in odpotoval na fronto v Galicijo. Kajžarica Marija je nato v dvajsetih letih 20. stoletja rodila še tri deklice in dva dečka, vendar sta dve deklici in deček umrli v zgodnjem otroštvu. V cimprani in s slamo kriti hiši, pred katero je mati Marija gojila asparaguse in fuksije, sta v prednji hiši stali dve postelji – ena za starša, druga za preostale otroke, nekateri pa so spali kar na klopeh ob krušni peči ter najmlajši v zibki na sredi sobe. Na zidu ob peči je visela stara ura, ki je odbila vsakih petnajst minut. Najstarejši Franček je spal sam v zadnji hiši, kjer sta ob postelji stala še miza in štedilnik za kuho poleti, medtem ko je mati Marija v preostalem delu leta za družino in svinje kuhala v t. i. črni kuhni. Marija Prijol, por. Požarnik, se je v odrasli dobi spominjala smrti sorojenca Stanislava leta 1928 še zmeraj skozi otroške oči: oče je izdelal leseno hiško, v katero je dal dojenčka in ga odpeljal na pokopališče v Cezanjevcih. Od petih preostalih otrok je najstarejši Franc (1914-1994), ko je dorasel, prevzel domačo kmetijo, Terezija (1917-1968) je kot gospodinja živela v Ivanjkovcih, Elizabeta (1921-1990) kot

gospodinja v Starem Logu pri Pragerskem, Martin (1926–2003) je bil sodar v Radoslavcih.¹

Slika 1: Rojstna hiša Marije Prijol na Stari cesti pri Cezanjevcih
(zasebni arhiv Andreja Požarnika)

Mariji Prijol je ostal v spominu še en drobec kot močan vtis iz zgodnjega otroštva, vezan na slovesno odprtje železniške proge Ormož – Ljutomer – Murska Sobota novembra 1924. Vzpostavitev prometne povezave je bila v političnem jeziku razumljena kot velik korak h gospodarski, kulturni, politični, predvsem pa simbolni povezanosti tega obmejnega območja z državno matico.² Vlaku, ki je prvič zapeljal proti Murski Soboti, so med številnimi zbranimi domačini, med katerimi je bila petletna Marija Prijol, ki je tistega dne kot vsi otroci dobila čisto svojo žemljico, pozdravljali tudi ruski begunci, ki so gradili progo.³ Številnim govorcem se je pridružil tudi minister za gozdove in rude Gregor Žerjav, čigar zanosne besede so bržkone presegale miselne robove zbranih: »Če danes grmi mimo Ljutomera železni stroj, je to

¹ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), Okrajno sodišče Ljutomer – zapuščinske zadeve 1945–1978, zapuščinska zadeva O 154/68; zasebni arhiv Andreja Požarnika, poselska knjižica Marije Prijol, izdana 28. februarja 1939; pogovor z Andrejem Požarnikom, april 2018.

² Slovesna otvoritev proge Ljutomer – Ormož – Murska Sobota, *Jutro*, 22. 11. 1924, 3; Prometno-gospodarski pomen nove železnice, *Jutro*, 23. 11. 1924, 10.

³ Več o tem glej: Ratej, *Ruski diptih*.

samo odmev železnega koraka, s katerim maršira mogočna Jugoslavija k svoji prelepi bodočnosti.«⁴

Jožef Prijol je bil več čevljarske obrti, izdeloval je tudi leseno orodje. V hlevu je bilo zmeraj nekaj živine, svinje in dve kravi, ki sta ju gospodarja podobno kot drugi sovaščani pozimi tako malo hranila, da zjutraj nista zmogli sami vstati; vaški moški so zato obiskali en hlev za drugim in kravam pomagali vstati. Na njivah so od malih nog naprej pomagali tudi otroci, le najmlajši Martinek je v zibki čakal doma. Sestrica Marija je imela nalogo, da občasno preveri, ali je z otrokom vse v redu, starša sta se bala zlasti pogostih obiskov Romov, o katerih se je vztrajno širila zgodba, da kradejo otroke.⁵

Septembra 1926 je Marija Prijol prvič obiskala šolo v domači Stari cesti. Ohranjena spričevala pričajo o odličnem šolskem uspehu drobne deklice tudi potem, ko je morala leta 1929 zaradi težkega socialnega položaja družine zapustiti dom in je šolanje nadaljevala pri teti in stricu na Runeču, kjer je v šolskem letu 1932/33 štirirazrednico zaključila s samimi peticami, za kar je prejela »pohvalnico« s portretom kraljeve družine Karađorđević. Če bi bila kmečka družina Prijol premožnejša, bi Marija Prijol zlahka uresničila željo postati učiteljica, tako pa je najprej postala dekla na kmetiji v Vogričevcih, nato pa se je kot gospodinjska pomočnica pri Tereziji Kukovec v Ljutomeru naučila kuhe in drugih gospodinjskih opravil. Leta 1939 je čedno in bistro kmečko dekle z odličnimi priporočili delodajalke v poselski knjižici (»bila pridna in marljiva ter se jo lahko najtopleje priporoča«) zapustilo Prekijo.⁶

* * *

Ko se je Marija februarja 1939 zaposlila kot (kuharska) pomočnica v sanatoriju Mirka Černiča v Mariboru, je bila nekaj časa zaposlena v tovarni čevljev Peko v Tržiču, zaradi močnega vonja lakov pa tega dela ni mogla opravljati.⁷ V sanatoriju je kmalu postala dobra znanka hišnika in operacijskega strežnika ter nekdanjega vojaka Wranglove armade Ivana Timošenka, ki je bil pri Černiču zaposlen v letih 1929–1941,⁸ novembra 1940 pa se je poročil s še eno podeželanko v Mariboru, šiviljo Marijo Mojser, ki je izhajala iz Lovrenca

⁴ Zaključek slavnostne otvoritve prekmurske železnice, *Jutro*, 25. 11. 1924, 3.

⁵ Pogovor z Andrejem Požarnikom, april 2018.

⁶ Zasebni arhiv Andreja Požarnika, Izkaz o šolskem napredku/spričevala Marije Prijol 1926–1933; poselska knjižica Marije Prijol, izdana 9. 8. 1936; pogovor z Andrejem Požarnikom, april 2018.

⁷ Pogovor z Andrejem Požarnikom, april 2018.

⁸ Zasebni arhiv Petra Timošenka, delavska knjižica Ivana Timošenka, Arbeitsamt Marburg/Drau, 11. 3. 1943.

na Dravskem polju.⁹ Zdravnik Černič je imel v svojem sanatoriju v središču Maribora ordinacijo in prostorno meščansko domovanje, pri njem pa je bilo zaposlenih tudi nekaj drugih zdravnikov. V visokem pritličju sanatorija so bile štiri opremljene bolniške sobe z devetimi posteljami, čakalnica, ordinacija, operacijska soba, prostor za sterilizacijo in obsevanje ter kopalnica. V prvem nadstropju sanatorija je bilo zasebno stanovanje družine Černič in skupna kuhinja; za prenašanje hrane so uporabljali posebno dvigalo po vsej stavbi, povezano tudi s teraso, ki se je razprostirala na vrhu stavbe. Namenjena je bila sončenju, na njej so bile tudi pršne kopeli. V podpritličju je imela stavba štiri sobe za osebje, kjer sta imeli sobico tudi Marija Prijol in perica Pepca (por. Rižnar), kotlarno z opremo za centralno ogrevanje, pralnico, sobo s sterilizatorjem za perilo in kletne prostore. Okrog sanatorija se je razprostiral park na skoraj 1.600 kvadratnih metrih.¹⁰

Černičev zdravniški kolega, sodni izvedenec mariborskega okrožnega sodišča Ivan Jurečko v svojih neobjavljenih spominih ni skrival prezira do ambicioznega vrstnika, ki sta mu ugled in zdravniška avtoriteta rasla hitreje kot njemu. Mirku Černiču je očital aroganco, brezobzirnost in zaljubljenost vase; zanj je bil intrigant, ki je spletal koristne zveze z nadrejenimi in vplivnimi posamezniki, kot kirurg pa je bil po Jurečkovem mnenju slabo izobražen. »Bil je zelo prepirljiv in se je prepiral z drugimi zdravniki, tudi z drugimi ljudmi, celo s profesorji svojih otrok, če so jim dajali slabo oceno.«¹¹ To je bilo res: Mirko Černič je bil leta 1938 pred mariborskim okrožnim sodiščem obsojen na teden dni zapora in plačilo kazni zaradi razžalitve profesorja klasične gimnazije. Zdravnik je trdil, da je strogi profesor sina spravil na rob samomora.¹²

Marija Prijol v nasprotju z zapisanim Černiča ni ohranila v slabem spominu, razen tega je bila bolj kot z njim v stiku s strogo in varčno Černičevo soprogo Marijo, hišno gospodinjjo, ki je dosledno nadzirala delo hišne pomočnice, pri čemer je šla celo tako daleč, da je preverjala nivo odprtosti plina pod lonci ali številnost in enakomerno prirezanost jabolčnih krljev, namenjenih za kompot. Ko je hišna gospodinja nekoč s trga prinesla kokoš za zakol in jo je pomočnica Marija zaprla v zaboj ob peči (kišto), kjer je žival poginila, je zdravnik Černič brez pomisleka stopil v bran pomočnici ter je pogin kokoši, ki je poginila zaradi zadušitve, razglasil za posledico bolezni. Ivan Timošenko je Mariji, ki ji je nevarno pretela izguba službe, nagajivo pomežiknil, ko je negibno žival vrgel v peč. S Černičevimi otroki – Mirkom, Staziko, Barico in

⁹ Zasebni arhiv Petra Timošenka, poročni list zakoncev Timošenko.

¹⁰ Sanatorij primarija dr. Černiča otvorjen, *Mariborski večernik Jutra*, 10. 1. 1930, 2; Černič, *Doživljaji in doživetja*, 150–151, 165; pogovor z Andrejem Požarnikom, april 2018.

¹¹ PAM, fond: Eman Pertl, AŠ 34/2, Sodno-izvedenski spomini Ivana Jurečka.

¹² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp VI 1492/38, Mirko Černič.

Dušanom – je imela Marija korektne odnose, seveda v mejah položaja, ki ga je imela v razmerju do njih.¹³

Čeprav po drugi svetovni vojni, ki je vsem bistveno spremenila življenje, ni imela več stika z družino Černič, je sorazmerno kratko obdobje bivanja v sanatoriju (februar 1939–oktober 1941) močno vplivalo na življenje Marije Prijol. O tem med drugim priča osmrtnica za Mirka Černiča v njeni zapuščini, še zlasti, ker je zdravnik umrl leta 1956, torej skoraj dvajset let po tem, ko so se njihove življenjske poti razšle. Sin Andrej Požarnik se spominja, da je mama v sedemdesetih letih 20. stoletja snaho peljala pred hišo, kjer je bila nekoč zaposlena kot (kuharska) pomočnica. Dejstvo, da sina nikoli ni peljala do vile v današnji Tyrševi ulici, na kar je postal pozoren tudi sam, pa daje slutiti, da je bilo Marijino bivanje in delo v sanatoriju oteženo tudi s čustvi, ki jih ni želela ali zmoгла deliti z njim.¹⁴

Slika 2: Marija Prijol leta 1938 (zasebni arhiv Andreja Požarnika)

Po okupaciji 1941 so Nemci Mirku Černiču zasegli sanatorij. Mariborski zdravnik se je dobro spominjal racije na velikonočni ponedeljek 1941, ko je bilo aretiranih več tisoč Slovencev. Černiča so našli v domačem stanovanju, ki je bilo še last družine, medtem ko je bil sanatorij tedaj že »ves v nemških zastavah« in poln nemških vojakov. V velikem avtobusu, kamor so ga stlačili in

¹³ Pogovor z Andrejem Požarnikom, april 2018.

¹⁴ Zasebni arhiv Andreja Požarnika, osmrtnica za Mirka Černiča in delavska knjižica Marije Prijol, izdana 28. 2. 1939; pogovor z Andrejem Požarnikom, april 2018.

katerega končna postaja je bila meljska vojašnica, je ob šoferju opazil gestapovsko uniformiranega sina znanega nemškega trgovca s steklovino Bernharda. Osemnajstletnika se je spominjal, ker ga je nekoč vrnil v življenje z roba smrti, ko je fantu počil slepič in je imel razširjeno vnetje trebušne mreže. Černiča so npr. negativno presenetili fantje iz Gradca, ki so se zabavali z nenehnim repetiranjem svojih vojaških pušk; ko je avtobus speljal, so posedli pred aretirance in vanje naperili puške.¹⁵

Mirko Černič je v meljski vojašnici, kjer se je v naslednjih mesecih na umazanih in smrdljivih slamnjakah vsem na očeh sesuval v nič sistem vrednot mariborskega predvojnega meščanstva, delil usodo več kot štiridesetih zdravniških kolegov. Prvega julija je bil z ženo izseljen v Srbijo, kjer je ostal do leta 1942, nato se je na Dolenjskem pridružil partizanom.¹⁶ Ne glede na to, da je bilo vse dotlej videno in doživeto šele začetek bolnih nians, ki jih je razvil nacistični režim za razvrednotenje človeškega življenja, je moralo biti zdravniku že v meljski vojašnici jasno, kako ranljiva so navidezno trdna razmerja, ki vzpostavljajo vsakokratni red gospodarjev in njim podrejenih ljudi. Tega se je morda zavedala tudi Marija Černič, čeprav je ob slovesu od uslužbencev sanatorija gospodinjski pomočnici Mariji Prijol podarila med svetovnjima vojnama zelo razširjeno kuharsko knjigo Felicite Kalinšek (*Slovenska kuharica*) iz leta 1923 s posvetilom, ki je opominjalo na kmečko poreklo dekleta: »Podarim jo Micki v spomin.«¹⁷

Marija oz. Micka je namreč s prihodom v mesto postala Mici. Od leta 1939 se je ob svojih prostih nedeljah srečevala z mariborskim policijskim stražnikom Jožefom Požarnikom (1914–2000), ki je izhajal iz Sv. Jurija ob Pesnici. Jožef/Pepi je ob okupaciji Maribora takoj ostal brez službe, ko je nemški vojak na železniški postaji pristopil do njega, mu pobral orožje in ga spodil s službenega mesta. Vojno je preživel kot železničar (premikač) na Dunaju, kjer ga je obiskala tudi Marija, prvič marca 1942, drugič leta 1943, tedaj že kot Marija Požarnik, saj sta se 8. avgusta 1942 poročila. V letih 1944–1945 je bil Jožef Požarnik glede na podatke v dokumentih mariborske Okrajne komisije za vojno škodo prisilno mobiliziran. Po drugi svetovni vojni je bil mizar v Tovarni pohištva Maribor in nato do upokojitve leta 1973 mizarski mojster v Marlesu. Po sinovem pričevanju sta imela zakonca ljubeč odnos.¹⁸

¹⁵ Černič, *Doživljaji in doživetja*, 53, 150–151.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Zasebni arhiv Andreja Požarnika, kuharska knjiga Felicite Kalinšek (1923) s posvetilom.

¹⁸ PAM, fond: Okrajna komisija za vojno škodo Maribor 1945–1946, Jožef Prijol: prijava vojne škode; Zasebni arhiv Andreja Požarnika, razglednica z Dunaja z dopisom Marije Prijol o obisku, 20. 3. 1942; dopisnica Jožefa Požarnika Mariji Prijol, Dunaj, 20. 7. 1942; potrdilo avstrijskih zveznih železnic o delu Jožefa Požarnika na Dunaju (15. 8. 1941–30. 6. 1945), izdano 1. 8. 1952; pogovor z Andrejem Požarnikom, april 2018.

Slika 3: Marija in Jožef Požarnik leta 1943 na Dunaju
(zasebni arhiv Andreja Požarnika)

Ohranjene dopisnice pričajo, da je Marija med drugo svetovno vojno ohranjala stike še s sestrama Elizabeto (Liziko), ki je živela na avstrijskem Štajerskem, in Terezijo (Treziko), obe sta dopisnice Mariji naslavljali z »draga sestra«. ¹⁹ Po izselitvi Černičev je ostala na svojem službenem mestu v sanatoriju, ko pa je njegov novi vodja, zdravnik Herbert Greiner od postavne mladenke vse bolj odločno zahteval tudi intimne odnose, je oktobra 1941 odšla. Herbert Greiner je v njeno delavsko knjižico zapisal, da zapušča delovno mesto na lastno željo, zdrava in poplačana. Drugo svetovno vojno je preživela kot čistilka prostorov v sedanjem Ljudskem vrtu, ki jih je zasedla mladinska organizacija v okviru Štajerske domovinske zveze, imenovana Nemška mladina (Deutsche Jugend) po zgledu Hitlerjugenda v rajhu. Živel je v Melju v

¹⁹ Zasebni arhiv Andreja Požarnika, dopisnica Elizabete Prijol Mariji Prijol, Grafendorf, 18. 7. 1941; dopisnica Terezije Prijol Mariji Prijol, 20. 11. 1942.

bližini znane gostilne Prlek, Maribora pa ni zapustila niti v času zavezniškega bombardiranja v letih 1944–1945, kar kaže na to, kako trdno je bila tedaj njena intima prepletana z mestom in nič več s podeželjem. S staršema je sicer imela stike tako med vojno kot po njej, med vojno je od njiju občasno prejela živež. Ohranjena skupna fotografija očeta in matere v kmečkih oblačilih in hčere v meščanski ženski obleki iz leta 1942 je slikovita prisposoba dveh svetov, ki ju je dobro poznala Marija Prijol.²⁰

Slika 4: Marija Prijol (druga z leve) s starši (v prvi vrsti) leta 1942
(zasebni arhiv Andreja Požarnika)

O hitri preobrazbi kmečkega dekleta v meščanko, ko je Marija iz Micke postala Mici, pa morda najbolj priča izvod mesečnika *Žena in dom* iz septembra 1940, ki ga je Marija vse do smrti hranila med svojimi osebnimi dokumenti. Verjetno je, da ženskega lista ni kupila sama, pač pa ga je dobila v Črničevem sanatoriju, kjer je bilo vselej na voljo dovolj časopisov in revij.²¹ Mesečnik *Žena in dom* je začel izhajati leta 1930 pod uredniškim vodstvom Marije Podkrajšek in Erne Podgornik. Splošno opredeljen kot mesečnik za ženske je bil časopis najbolj pisan na kožo ženski iz mestnega okolja, ki je bila po poklicu gospodinja in katere družina je bila dovolj premožna, da je imela gospodinja pomoč v služkinjah, da je lahko sledila modi v oblačenju in urejanju stanovanja ter se poudarjeno ukvarjala z nego in vzgojo otrok. Program

²⁰ Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, 94; Zasebni arhiv Andreja Požarnika, delavska knjižica Marije Prijol; pogovor z Andrejem Požarnikom, april 2018.

²¹ Črnič, *Doživljaji in doživetja*, 165–166.

mesečnika za ženske je zajemal teme o gospodinjstvu, domu, vzgoji, higieni, zdravstvu, kuhinji, šivanju obleke in perila, pletenju, vrtu, negi sobnih rastlin, perutninarstvu, ženskem gibanju ipd.²²

Slika 5: Meščanka Marija (v sredini) na fotografiji 'brzoslikača' na dravskem mostu pred drugo svetovno vojno (zasebni arhiv Andreja Požarnika)

Ko je Marija po bombnem napadu aprila 1945 zapustila zaklonišče pod Meljskim hribom, hiše z njenim stanovanjem ni bilo več. Na edini ohranjeni steni je na klinih obviselo kolo moža Pepija. Že naslednji dan je od nemških okupacijskih oblasti prejela kovček z nekaj obleke in paket s hrano, vseliti se je smela v sobico v Smetanovi ulici. Marija tudi po vojni ni iskala stikov z ženskami iz kmečkega okolja. Prijateljske stike je sklepala z meščanskimi gospodinjami, med drugim z nekdanjo perico in sostanovalko Pepco iz Črničevega sanatorija, predvsem pa z Anico Krajnc in Marijo Slanc, saj so z družinami

²² Uvodnik, *Žena in dom*, januar 1930, 1.

jeseni 1945 na mestni upravi nepremičnin dobile v najem stanovanja na Ulici X. oktobra s souporabo verande, balkona in stranišča. Mikrookolje ulice, na kateri je Marija kot gospodinja preživela celotno drugo polovico 20. stoletja, je kar najmočnejše določilo njeno identiteto. Ko je po smrti moža leta 2000 ostala sama in je nekaj let do svoje smrti 5. januarja 2011 živel pri sinu v podeželski okolici Maribora, je bilo njeno hrepenenje po vrnitvi v mestno okolje neizmerno. Meščanska hiša na mariborski Ulici X. oktobra kot privid mestne mikrolokacije, zmeraj polne otrok in njihovih mater, ki se zaradi mladeži niso nikoli sprle, pač pa so znale vsaka svojega dobro zlasati, je ostala zanjo bolesta podoba srečnega življenja, ki ji je že spolzelo med prsti.²³

Marija je svojega edinega otroka, sina Andreja, po težavah z zanositvijo rodila leta 1950 na domačem kavču. Pri porodu ji je pomagala babica Marija Lešnik, ki je imela veliko izkušenj z domačo oskrbo bolnic, porodnic, in kot nakazuje kazenski spis proti ginekologu Benjaminu Ipavcu iz leta 1929, verjetno tudi z (pred drugo svetovno vojno nedovoljenimi) abortusi.²⁴ Odgovor na to, da se je Marija odločila za porod doma pod vodstvom izkušene dolgoletne babice, pa bi se utegnil skrivati tudi v razlagi zdravnice Božene Grosman, ki je po drugi svetovni vojni v Mariboru vzpostavljala porodniško službo. Po njenih besedah je umrljivost dojenčkov, ki je pred okupacijo leta 1940 v Mariboru znašala 7,5 odstotka, narasla v prvi polovici leta 1944 že na 14 odstotkov, januarja 1945 (ob zdravničinem prihodu v Maribor) je znašala 34 odstotkov: »Stanje dojenčkov je bilo obupno. Skoraj nobena mati ni dojila, dojenčki so bili z redkimi izjemami distrofični, deloma atrofični, s prebavnimi motnjami in zastrupljeni s hrano. Zmeraj znova se je v začetku dogajalo, da so matere prihajale v ambulanto Dečje poliklinike z umirajočimi dojenčki. Nekaj jih je v ambulanti tudi umrlo. Vsak dan je bilo v Mariboru po 6 do 7 mrličkov – dojenčkov. V vsem mariborskem okrožju ni bilo nobenega otroškega zdravnika; edini, ki je do konca okupacije tu delal, je bil dr. Stacul, kulturbundovec, ki je pred osvoboditvijo zbežal v Gradec. Tako sem zdaj jaz prevzela to klavno dediščino po tistem, ki me je pred štirimi leti v Ljubljani ovadil Kulturbundu in spravil na črno listo.«²⁵

²³ Zasebni arhiv Andreja Požarnika, kartoteka stanovanjskega odseka MLO, 6. 9. 1945; Pogovor z Andrejem Požarnikom, april 2018.

²⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr IX 168/29, Zaslišba priče, 7. 6. 1929; Zapisnik – Marija Lešnik, 28. 2. 1929.

²⁵ Grosman, *Partizanska zdravnica*, 86–87.

* * *

Na podoben način kot Marija Prijol, por. Požarnik, se je med obema svetovnjima vojnama v Maribor priselilo in se mestnemu načinu življenja in miselnosti docela prilagodilo večje število kmečkih deklet iz širšega mariborskega zaledja oz. Štajerske. Življenjska pot želarske hčere je dragocena, ker med drugim dokazuje, da v mestu ne more biti nikakršne ločene viničarske, kajžarske, bajtarske ali špeharske mentalitete, kakor tudi ni ločene meščanske, aristokratske ali umetniško svetovljanske, pač pa ima mesto odlično zmožnost preoblikovanja identitet v sebi lasten predstavní svet. V mariborskem javnem prostoru se namreč občasno, a vztrajno pojavlja ideja o obstoju (ali celo prevladi) kmečke miselnosti. Pomislek je ilustrativen izraz težavnega samorazumevanja skupnosti, ki jo opredeljuje mesto Maribor, in v iskanju stabilne kolektivne predstave o sebi neprestano niha od megalomanskega precenjevanja do izrazitega podcenjevanja. Maribor, ki je konec dvajsetih let 20. stoletja štel 36.000 prebivalcev (leta 1945 pa kljub izgubam v drugi svetovni vojni in zlasti v času bombardiranja 42.500), se je v desetletju pred drugo svetovno vojno zaradi povečanega dotoka novih prebivalcev spopadal s hudo stanovanjsko stisko. Najrevnejši sloj prebivalstva je začasna bivališča našel celo v zasilnih bivališčih, zgrajenih iz vejevja in odpadne navlake v Betnavskem gozdu in predelu Tezna, ki je zaradi deložirancev dobil ime Abesinija.²⁶ Zaradi socialne nezaščitenosti zelo težavno življenje dočerajšnjih kmečkih deklet v Mariboru je slikovito pokazal primer hišnih pomočnic Hilarija Tofana, proti kateremu je leta 1929 na mariborskem okrožnem sodišču tekel proces zaradi nasilja nad njimi.²⁷

Devetindvajsetletna služkinja Cecilija Miško je na okrajnem sodišču v Ormožu v začetku leta 1929 vložila kazensko ovadbo proti nekdanjemu delodajalcu, upokojenemu profesorju zgodovine in zemljepisa na mariborski realni gimnaziji. Marca 1928 naj bi ji Tofan na svojem domu v Marijini ulici 10 v Mariboru med spanjem pod nos porinil stekleničko, iz katere je vel oster vonj, nato pa jo omamljeno posilil.²⁸ Naslednje jutro se je prebudila s hudim glavobolom, ki ga je spremljalo bruhanje. Ob spoznanju, da je bila posiljena, je takoj zapustila službo, v katero je bila sprejeta šele prejšnji dan pozno popoldne, in se vrnila k prejšnji delodajalki Ani Fleis, kjer je ostala do začetka septembra

²⁶ Deložacije brez konca in kraja; Podganja nadloga v mestu, *Mariborski večernik Jutra*, 17. 9. 1929, 2; Vrišer, *Maribor v barvah mojega časa*, 58; Prinčič, *Mariborsko gospodarstvo*, 163.

²⁷ Več o življenju zakoncev Tofan v Mariboru glej: Ratej, *Begunstvo profesorja Tofana*.

²⁸ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 103/29, Okrajno sodišče v Ormožu – kazenska ovadba, 29. 1. 1929.

1928.²⁹ Hilariju Tofanu je pred odhodom iz njegovega stanovanja z nožem na vratu prisegla, da ga ne bo izdala. Decembra istega leta je na domu svojih staršev rodila hčer, za katero je trdila, da je plod posilstva; v to je bila prepričana, saj je bil profesorjev napad nanjo edini spolni stik, ki ga je imela z moškim, odkar se je pred leti razšla z očetom svojega tedaj šestletnega otroka.³⁰

Revna viničarska hči je izhajala iz Svetega Tomaža pri Ormožu.³¹ Zdi se, da jo je za kazenski pregon Hilarija Tofana opogumilo dejstvo, da je le nekaj dni pred tem viničarka Marija Dobaj iz okolice Maribora na okrožnem sodišču v Mariboru podala sum, da je Konstanca Tofan z domačo zdravilsko prakso, t. i. mazaštvom, povzročila smrt njene petnajstletne hčere Margarete (Metke oziroma Grete) Dobaj v času, ko je bilo dekle zaposleno kot služkinja pri Tofanovih.³² Zdravnik Mirko Černič je dobro poznal zakonca Tofan, ker je nekoč operiral ognojek na stegnu Konstance Tofan, januarja 1931 pa je na mariborskem sodišču pričal v nenavadnem primeru zlorabe hišnih pomočnic, katerega glavna akterja sta bila zakonca. Priča Černič je sodišču opisal zdravilo Omnadin, ki ga je od morfija odvisna Konstanca Tofan vbrizgala mladi služkinji Metki Dobaj. Zdravnik je pomembno vplival na proces, ko je ovrigel domneve tožiteljev, da bi učinkovina znanega izdelka za dvigovanje telesne odpornosti nemške tovarne zdravil Bayer lahko škodovala zdravju onemogle služkinje.³³

Mariborčanka Ana Fleis je v začetku aprila 1929 sodišču opisala svojo nekdanjo hišno pomočnico Cecilijo Miško kot pošteno in resnicoljubno deklo, ki je bila pri njej zaposlena od začetka decembra 1927.³⁴ Nasprotno pa Cecilija Miško ni bila zadovoljna s službo pri Fleisovih, zato je večkrat obiskala posredovalnico za delo. K Tofanovim je bila sprejeta pozno popoldne marca 1928 kot začasna pomoč pri strežbi. Pol ure pred polnočjo je svoj prvi delovni dan zaključila z ribanjem kuhinjskih tal. Zaradi sramu, in ker se je bala Tofanove grožnje s smrtjo, je v ovadbi na ormoškem okrajnem sodišču le površno opisala posilstvo in omilila obtožbe proti profesorju, na zaslišanju v

²⁹ PAM, fond: Mestna občina Maribor, Gospodinjska kartoteka, kartica Cecilija Miško.

³⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Okrajno sodišče v Ormožu – kazenska ovadba, 29. 1. 1929.

³¹ PAM, fond: Mestna občina Maribor, Gospodinjska kartoteka, kartica Cecilija Miško; Nadškofijski arhiv Maribor, Matična knjiga Svetinje.

³² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 68/29, Okrožno sodišče Maribor – Uradni zaznamek, 23. 1. 1929.

³³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 68/29, Ogled in zaslihanje izvedencev – Mirko Černič, 12. 1. 1931; Černič, *Doživljaji in doživetja*, 41.

³⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Ana Fleis, 3. 4. 1929.

Mariboru konec februarja in v začetku julija 1929 pa so iz nje privrele srhljive podrobnosti o kratkotrajnem službovanju pri zakoncih.³⁵

Že mesec dni po posilstvu je vedela, da je zanosila. Do konca nosečnosti je skrivala ime otrokovega očeta, šele ko so ji starši zagrozili, da jo bodo spodili od doma, če bo še naprej molčala, se je vdala in jim zaupala tragično zgodbo. Hči Cvetka Terezija se je rodila v začetku decembra 1928, a je umrla že sredi maja 1929, torej med sodnim procesom proti svojemu verjetnemu očetu Hilariju Tofanu. Okence v matični knjigi, namenjeno vpisu otrokovega očeta, je ostalo prazno.³⁶ Še ko je bila Cecilijina dojenčica živa, je komandir Žandarmerijske stanice iz domačega Svetega Tomaža v začetku aprila 1929 okrožnemu sodišču v Mariboru na poizvedovanje zapisal: »V splošnem ne zna nikdo nič slabega povedati od Miškove, je mirne, nevsiljive narave in sploh bolj molčeča. Izgledno je, da ni tako hudobna, da bi namišljeno enega takega dejanja dolžila.«³⁷ V začetku maja je tudi vodstvo Ljudske šole pri Svetem Tomažu Ceciliji Miško izdalo neoporečno spričevalo – normalen razvoj telesno slabotne deklice revnih staršev, viničarjev.³⁸

Z vidika tematizacije mariborskih predvojnih hišnih pomočnic je zelo zanimivo anonimno pismo, ki je v začetku februarja 1929 prispelo na mariborsko sodišče. Prleška narečna beseda *nigi* je preiskovalce usmerjala v del slovenskega prostora, od koder je izvirala Cecilija Miško. Tudi sorazmerno pravilen slovenski pravopis brez germanizmov je kazal, da avtorica pisma ni izhajala iz govorno mešanega slovensko-nemškega prostora neposredne mariborske okolice. Dlje od teh osnovnih ugotovitev sodišče ni (pri)šlo:

»Vaše blagorodje! Slišala sem govorit, da se po časopisih išče služkinja, ktera je služila pri profesorju in jo je hipnotiziral. Tista služkinja sem jaz in sem služila pri g. Tofanu, upokojenem profesorju. Vsako soboto noč me je v spanju z nečim omamil in potem spolno rabil. V nedeljo zjutraj sem čutila, da me je nekdo rabil. Kdo in na kak način, pa nisem vedla tak dolgo, dokler se nisem potrudila, da nisem spala, ampak čula. Po polnoči pride profesor k meni in mi podrži pod nos stekleničico z neko tekočino, katere vonj me je trdno uspaval. Tako je torej ravnal z menoj pol leta, ne da bi jaz vedela, na kak način se to godi. Ko sem vsa razjarjena zahtevala, da me izpusti iz službe in zakaj, mi je zagrozil, da, ako ga kedaj izdam, da je smrt moja. Nastavil mi je revolver na

³⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Cecilija Miško, 22. 2. 1929 in 3. 7. 1929.

³⁶ Prav tam; Upravna enota Ormož, Matična knjiga Velika Nedelja za Cvetko Terezijo Miško.

³⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, dopis komandirja Žandarmerijske stanice Sv. Tomaž okrožnemu sodišču v Mariboru, 2. 4. 1929.

³⁸ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Vodstvo ljudske šole Sveti Tomaž pri Ormožu, 6. 5. 1929.

čelo in obljubila sem mu večno molčanje. Rada bi s svojo izpovedjo pomagala tistemu dekletu, katera si je drznila ga ovaditi, a bojim se smrti. Ima ta Tofan prijatelja profesora, kateri dela s svojimi služkinjami ravno tak in narajši tiste, ki še niso nigi (podčrtano na sodišču, op. p.) služile ali pa malo, ker tiste so baje bolj vrišne (frišne/sveže, op. p.), tak se je sam izjavil. Spoštovanjem, služkinja iz Maribora.«³⁹

Čeprav avtorice pisma niso našli, so se navedbe iz rokopisa skladale z nekaterimi posebnostmi življenja v drugem nadstropju stanovanjske hiše v Marijini ulici 10 v Mariboru. Preiskava kazenskih primerov zakoncev Tofan je tako kmalu razkrila nenavadno dejstvo, da se je v službi pri nji od leta 1926 do začetka leta 1929 zvrstilo kar sedemnajst gospodinjskih pomočnic. Nekatero so ostale samo nekaj dni, nobena pa ne več kot nekaj mesecev. Med njimi je bila najstarejša sredi tridesetih let, ostale so bile mladenke med štirinajstim in sedemindvajsetim letom, doma s širšega območja Podravja, Pomurja, Zasavja, Koroške in Savinjske doline, tri med njimi pa so izhajale iz bližnje mariborske okolice.⁴⁰

Kot je na zaslišanju povedala lastnica posredovalnice za delo Marija Wallnar, je Konstanca Tofan zmeraj iskala revne samske služkinje po možnosti brez staršev in je nemudoma odpustila eno od njih, ko je izvedela, da se sestaja z moškim in si je za nameček pristrigla lase na tedaj priljubljeni *bubikopf*.⁴¹ Lokalna različica imena za tovrstno frizuro v Mariboru je bila *piskerlonec*, danes pa bi jo imenovali paž.⁴² Spomladi 1929 se je lasem Mariborčank obetala še ena novost – lastnica frizerskega salona Dobaj na osrednji Gosposki ulici je strankam sporočala, da potuje v tujino zaradi priučitve izdelovanja trajnih kodrov.⁴³ Kot »najnovejša kaprica pariške mode« je kljub pomislekom moralistov z zanesljivimi koraki prihajala v Maribor tudi moda barvanja ženskih nohtov.⁴⁴

Policijska poizvedovanja v zadevi posilstva Cecilije Miško so že v začetni fazi potrdila, da sta se Tofanova verbalno in fizično izživljala nad hišnimi pomočnicami, zaradi česar so v službi ostajale le kratek čas.⁴⁵ Konec marca 1929 je petindvajsetletna Roza Štolc iz Hajdine pri Ptujju na zaslišanju na

³⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 103/29, anonimno pismo služkinje mariborskemu sodišču, 5. 2. 1929.

⁴⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Seznam služkinj itd.

⁴¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Marija Wallnar, 14. 5. 1930.

⁴² Dolar, *Spomini*, 72.

⁴³ Radi vpeljave novosti, *Mariborski večernik Jutra*, 18. 3. 1929, 2.

⁴⁴ Barvanje nohtov, *Mariborski večernik Jutra*, 9. 9. 1929, 2.

⁴⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, dopis policijskega nadsvetnika Kerševana okrožnemu sodišču v Mariboru, 24. 2. 1929.

mariborskem sodišču povedala, da je bila med januarjem in marcem 1928 zaposlena v Marijini ulici 10. Na službovanje je imela nadvse slabe spomine: če je hodila hitro, je bila okregana zaradi ropota, če je hodila tiho, je bila za svoje zaposlovalce prepočasna. Ni smela govoriti z redkimi obiskovalci Tofanovih, prosto popoldne pa je imela samo vsako drugo nedeljo med pol tretjo in sedmo uro; v ostalih dneh ni smela zapuščati stanovanja, vhodna vrata so bila zmeraj zaklenjena. Spomnila se je neljubega pripetljaja, ko je ob brisanju prahu nehote močno zaropotala s kovčkom na omari, kar je Hilarij Tofan takoj kaznoval z zaušnico.⁴⁶

Soba za služkinje pri Tofanovih, v kateri je spala tudi Roza Štolc, se je z notranje strani zapirala s čevljem, ki ga je bilo treba dovolj spretno zatakiniti za kljuko. Obuvalo je večkrat hrupno padlo po tleh, za kar je bila služkinja vselej grobo oštetja. Roza Štolc je zanikala, da bi Hilarij Tofan nad njo izvajal spolno nasilje, a je potrdila, da jo je k spolnim odnosom večkrat nagovarjal. Tudi devetnajstletna Berta Jurša iz Ljubljane je bila izjemno kritična do nekdanjih delodajalcev. V zaslišanju je Hilarija obtožila spolnega nadlegovanja, tako on kot soproga pa sta jo »zelo pretepal«. ⁴⁷

V času sodnega procesa proti Tofanu je bila Berta Jurša tobakarica v Ljubljani; tamkajšnjemu deželnemu sodniku je aprila 1929 povedala, da je bila pri Tofanovih od srede leta 1925 do pomladi 1926, o Hilariju Tofanu pa: »Nekoč sem ga sunila od sebe, ko me je hotel poljubiti. Tudi sem mu zagrozila, da bom povedala njegovi soprogi. Potem sem imela pa mir.« Bertina mati je leta 1927 proti Tofanovima vložila tožbo zaradi neplačanega dela in nasilja nad hčerko. Ko sta bila zakonca obsojena na plačilo odškodnine, Jurševi niso imeli več stikov z njima.⁴⁸ Kazenska spisa Hilarija in Konstance Tofan dokazujeta, da sta bila res oba obravnavana pred sodiščem: Hilarij dvakrat, nazadnje leta 1928, Konstanca pa leta 1927 zaradi udarca služkinje (Berte Jurša) z žlico.⁴⁹

Enaindvajsetletna Marija Zwedler iz Dunajskega Novega mesta v času zaslišanja na mariborskem sodišču ni bila več hišna pomočnica, zaposlena je bila v tovarni čipk na Teznem. Tekstilna industrija je bila med svetovnimi vojnama najpomembnejša industrijska veja slovenskega gospodarstva. V

⁴⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Roza Štolc, 28. 3. 1929.

⁴⁷ Prav tam; PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, dopis policijske direkcije v Ljubljani Okrožnemu sodišču Maribor, 26. 3. 1929.

⁴⁸ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Deželno sodišče v Ljubljani, Zaslišba priče – Berta Jurša, 20. 4. 1929.

⁴⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 68/29, Zaslišba obdolženca – Konstanca Tofan, 6. 3. 1929; PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Zaslišba obdolženca – Hilarij Tofan, 22. 2. 1929; Pismo o Glasu – Hilarij Tofan, 11. 4. 1929; dopis mariborskega policijskega komisarja okrožnemu sodišču, 24. 2. 1929.

Mariboru je bilo po oblikovanju prve jugoslovanske države zgrajenih petnajst večjih tekstilnih tovarn, ki so leta 1939 zaposlovale več kot sedem tisoč delavcev.⁵⁰ Tekstilne delavke so v Maribor podobno kot hišne pomočnice prihajale s podeželja, večja osebna avtonomija in boljša organiziranost industrijskih delavcev (velika tekstilna stavka leta 1936) pa sta bržkone mnoge med njimi iz poselske službe gnala v delavske vrste. Služkinja Zwedler je bila pri Tofanovih zaposlena le teden dni v aprilu 1928. Za svoje delo ni bila plačana. Hilarij Tofan je vselej silovito vzrotil, ko je pri svojem delu povzročala hrup. Zdelo se ji je, da je v haremu, saj je bila vselej zaklenjena v stanovanje, in četudi je delodajalec ni tepel, je od nekdanjih hišnih pomočnic izvedela za njegove nasilne izpade. Nikoli se ji ni skušal intimno približati, v spominu pa ji je ostala nesnažna in smrdeča posteljnina v sobi za posle, kjer so se kot po tekočem traku izmenjavala mlada dekleta.⁵¹

Manj kot štirinajst dni je bila v maju 1928 služkinja pri Tofanovih štiriindvajsetletna Alojzija Knaflič iz Krčevine pri Mariboru. »S to službo se ne morem ravno pohvaliti«, je začela svojo izpoved na sodišču; delodajalca sta jo venomer zmerjala zaradi hrupa in slabo ter premalo opravljenega dela. Posebno težko ji je bilo zaradi nezaupanja, ki sta ga Tofanova izkazovala do nje; strogo sta nadzorovala vsak njen gib, zato je službo kmalu zapustila. K odpovedi jo je spodbudila tudi zelo pičla hrana, medtem ko tepeža ali spolnega nasilja po lastnih besedah v Marijini 10 ni bila deležna.⁵²

Šestintridesetletna Jožefa Flakus iz Kungote pri Mariboru je na sodišču povedala, da je hišna pomočnica že od osemnajstega leta, vendar ji nikjer ni šlo tako slabo kot pri Hilariju in Konstanci Tofan v času od srede maja do začetka julija 1928: »Vedno sem premalo naredila, vedno sem preveč ropotala, vsega sem preveč porabila, zlasti kuriva, mila itd.« Tudi Jožefo Flakus je prizadelo nezaupanje zakoncev in zaklepanje vrat pred njo, vendar je nobeden od njiju ni pretepal. Podobno kot ostale služkinje, ki so konec marca 1929 pričale v zadevi posilstva Cecilije Miško, je tudi Jožefa Flakus povedala, da so se vrata sobe za posle pri Tofanovih zapirala s čevljem.⁵³

Enaindvajsetletna Marija Medved iz Lovrenca na Dravskem polju je službo pri Tofanovih zapustila septembra 1928 po dveh mesecih, saj ni več želela prenašati surovega odnosa zakoncev do nje. Na policijskem komisariatu je omenila Tofanov izpad, ko ji je v navalu jeze pljunil v obraz polna usta

⁵⁰ Kresal, *Mariborska tekstilna industrija 1922–1992*, 258, 260.

⁵¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Zasllišba priče – Marija Zwedler, 28. 3. 1929.

⁵² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Zasllišba priče – Alojzija Knaflič, 28. 3. 1929.

⁵³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Zasllišba priče – Jožefa Flakus, 28. 3. 1929.

vode.⁵⁴ Podobno je ravnala njena naslednica, šestnajstletna Pavla Pukl iz Oplotnice, ki je bila pri Tofanovih v septembru in oktobru 1928 – odšla je zaradi tepeža gospodinje za vsako malenkost, ki je Pavla ni opravila, kakor bi morala. Ob tem je Pavla Pukl vneto zatrjevala, da se je Hilarij Tofan ni »nikdar dotaknil«. ⁵⁵ Petnajstletna Suzana Kapun je bila rojena v Romuniji, v času zaslišanja pa je bila dekla v kavarni v mariborskem mestnem parku. Pri Tofanovih je bila služkinja od avgusta do septembra 1927. Službo je pustila, ker jo je Tofan kljub prizadevnosti skoraj vsakodnevno pretepal s palico po nogah in hrbtu, ki je bil poln modric. Tudi Konstanca se je znašala nad tedaj trinajstletnico z zaušnicami, domnevno po navodilih moža: »Zbežati nisem mogla, ker so imeli vedno zaklenjena vrata in je ključ hranila gospa.« ⁵⁶ Tudi nezakonska mati, dvajsetletna Berta Legner, ki je bila v času sojenja Tofanu služkinja na Ilici v Zagrebu, je službo pri Tofanovih pustila že po treh dneh zaradi nervoze Konstance Tofan, ki je bolešno nadzorovala njeno službeno in zasebno življenje. ⁵⁷

Čeprav Tofanove služkinje z izjemo Cecilije Miško zaradi socialnega pritiska praviloma niso bile pripravljene govoriti o spolnem nasilju na delovnem mestu, pa spolno suženjstvo služkinj v njihovem času ni bilo ekscesno, temveč prej razširjeno stanje, ki mu je patriarhalna družba uspešno obračala hrbet. Odločitev Cecilije Miško, da se kljub grožnji socialne osame in konkretni grožnji s smrtjo ni odpovedala pravici do pravnega zadoščanja, je treba v tem kontekstu šteti kot presežno dejanje ne le v njenem življenju, temveč v življenju generacij žensk njenega časa.

Neizprosen socialni položaj služkinj, ki niso bile deležne socialne zaščite v primeru bolezni, zanositve in podobno, je bil v desetletju pred drugo svetovno vojno odprta rana slovenske družbe, ki je bila javnosti sicer dobro znana, vendar politični odločevalci niso naredili potrebnih korakov za doseg pravnih regulacij področja. Zaradi okoliščin, ko država ni ustrezno zaščitila žensk v poselski službi, je Katoliška cerkev v tridesetih letih 20. stoletja namenjala posebno skrb njihovemu socialnemu položaju. Tudi v Mariboru je bila spomladi 1930 v teku pobuda za registracijo zadruga z imenom Dom služkinj v Mariboru. Med člani načelstva so bile vidne osebnosti iz javnega življenja, ki so pripadale katoliškemu taboru, denimo Marija Štupca, Angela Juvan (soproga

⁵⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Zapisnik policijskega komisariata v Mariboru o zaslišanju Marije Medved, 5. 4. 1929.

⁵⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Pavla Pukl, 15. 4. 1929.

⁵⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Suzana Kapun, 23. 4. 1929.

⁵⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Zapisnik sudbenog stola u Zagrebu – Berta Legner, 25. 4. 1929.

mariborskega župana Alojzija Juvana) in Marija Vesenjajk (žena vidnega funkcionarja Slovenske ljudske stranke Ivana Vesenjaka). Ljubljanski časnik *Slovenec* je o pobudi za registracijo zadruge poročal v značilnem pokroviteljskem in fatalističnem tonu, s kakršnim so se mediji tistega časa svetohlinsko lotevali vprašanja: »Težka je usoda slovenske služkinje: v garanju pričjenja rano mladost, v garanju obnemore, izčrpana in betežna.«⁵⁸

V začetku avgusta 1929 je državno tožilstvo na mariborsko okrožno sodišče vložilo obtožnico proti Hilariju Tofanu zaradi spolnega napada na Cecilijo Miško. Posebej obremenilne za Tofana so bile ugotovitve, da je dejanje skrbno načrtoval, da je posilstvo zanikal in je v začetku kazenskega postopka trdil, da Cecilije Miško sploh ne pozna. Medtem ko je več posameznikov izpričalo Tofanova »čudaška nagnjenja«, pa državno tožilstvo ni videlo razloga, da bi dvomilo v verodostojnost obtožb Cecilije Miško: »Tako pridemo do zaključka, da nima Miškova prav nobenega razloga govoriti neresnico, in vprašati se moramo le, kako bi si le mogla sama izmisliti vse to, kar je izpovedala, če bi v resnici vsega tega ne bila doživela.«⁵⁹

Na glavni obravnavi pred mariborskim okrožnim sodiščem 21. septembra 1929 je porota z veliko večino glasov odločila, da je Hilarij Tofan posilil služkinjo Cecilijo Miško potem, ko jo je omamila, ji porinil robec v usta in ji zvezal roke. Čeprav so se porotniki z osmimi glasovi proti štirim odločili, da obtoženec ni kriv groženj Ceciliji, so hkrati z devetimi glasovi proti trem potrdili, da je obtoženec zagrešil kaznivo dejanje v stanju polne prištevnosti. Hilarij Tofan je bil obsojen na leto dni zapora, dopolnjenega s postom in trdim ležiščem enkrat mesečno.⁶⁰

Zapora ali trdega ležišča pa Tofan ni okusil, saj je 19. februarja 1930 zagrebški Stol sedmorice razveljavil sodbo v zadevi posilstva Cecilije Miško, pri čemer so sodniki višjega sodišča podvomili tudi v verodostojnost izpovedi Cecilije Miško.⁶¹ Viničarsko hčer s Sv. Tomaža pri Ormožu, ki je leta 1929 na mariborskem okrožnem sodišču brezkompromisno prebijala spolne in socialne zapovedi svojega časa, je svet po drugi svetovni vojni le bežno oplazil, saj ni dočakala petdesetega leta. Mučen kazenski proces, v katerem je pogumno razgalila svojo intimo, je bržkone prispeval k temu, da si ni ustvarila lastne družine – umrla je na Humu v začetku februarja 1947.⁶²

⁵⁸ Dom služkinj, *Slovenec*, 30. 3. 1930, 6.

⁵⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Obtožnica proti Hilariju Tofanu, 8. 8. 1929.

⁶⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, Glavna obravnava proti Hilariju Tofanu in Sodba V imenu Njegovega Veličanstva Kralja!, oboje 21. 9. 1929.

⁶¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29, razsodba Stola sedmorice, 19. 2. 1930.

⁶² Nadškofijski arhiv Maribor, Matična knjiga Svetinje za Cecilijo Miško.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 103/29.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 68/29.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr IX 168/29.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp VI 1492/38.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrajno sodišče Ljutomer – zapuščinske zadeve 1945–1978, zapuščinska zadeva O 154/68.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrajna komisija za vojno škodo Maribor 1945–1946, Jožef Prijol.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Eman Pertl, AŠ 34/2, Sodno-izvedenski spomini Ivana Jurečka.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Mestna občina Maribor, Gospodinjska kartoteka.

Nadškofijski arhiv Maribor, Matična knjiga Svetinje.

Zasebni arhiv Petra Timošenka (osebni dokumenti Ivana Timošenka).

Zasebni arhiv Andreja Požarnika (osebni dokumenti Marije Prijol, por. Požarnik).

Časopisni viri

Jutro, 1924.

Mariborski večernik Jutra, 1929, 1930.

Slovenec, 1930.

Žena in dom, 1930.

Monografije/članki

Mirko Černič, *Doživljaji in doživetja*. Maribor: Založba Obzorja, 1954.

Jaro Dolar, *Spomini; v predddverju literature*. Maribor: Založba Obzorja, 1995.

Božena Grosman, *Partizanska zdravnica*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1985.

France Kresal, Mariborska tekstilna industrija 1922–1992. Vzpon in zaton. V: *Mesto in gospodarstvo; mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju*, Ljubljana: INZ, MNOM, 2010.

Jože Prinčič, Mariborsko gospodarstvo v času prilagajanja socialistični ureditvi in miselnosti (1945–1953). V: *Mesto in gospodarstvo; mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju*, Ljubljana: INZ, MNOM, 2010.

Mateja Ratej, *Begunstvo profesorja Tofana. Kulturnozgodovinski prerez Maribora v dvajsetih letih 20. stoletja*. Ljubljana: Modrija, 2015.

Mateja Ratej, *Ruski diptih. Iz življenja ruske emigracije v Kraljevini SHS*. Ljubljana: Modrijan, 2014.

Sergej Vrišer, *Maribor v barvah mojega časa*. Maribor: Litera, 2012.

Marjan Žnidarič, *Do pekla in nazaj. Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945*. Maribor: Muzej narodne osvoboditve, 1997.

Ustni vir

Andrej Požarnik (sin Marije Prijol, por. Požarnik), pogovor z avtorico, april 2018.

CROFTER'S DAUGHTER MARIJA PRIJOL – HOUSEMAID MICI – BOURGEOISE HOUSEKEEPER MARIJA POŽARNIK

Summary

Marija Prijol was born in 1919 as a crofter's daughter in Stara cesta near Cezanjevci. In September 1926, she went to school for the first time in her home Stara cesta, and she finished the four-year school in the school year 1932/33 with excellent grades. If the farmer's family had more money, then Marija Prijol would easily make her wish of becoming a teacher come true, but instead, she was first a maidservant on a farm in Vogričevci, and later a housemaid by Terezija Kukovec in Ljutomer, where she learned how to cook and do household chores. In 1939, with excellent recommendations from her employer, she left Prlekija, worked shortly for the shoe factory from Tržič, and took the job as a housemaid in the sanatorium owned by Mirko Černič in Maribor. The relatively short period in the sanatorium (February 1939 – October 1941) influenced the life of Marija Prijol immensely, for it reshaped her imaginary from the country to the bourgeois one. An issue of the monthly *Žena in dom* from September 1940, which Marija kept among her personal belongings until her death, could be the most important proof of the above stated. The pre-war women's monthly was meant for a bourgeoisie housekeeper, and it covered topics on household, home, education, hygiene, health, kitchen, sewing dresses and underwear, knitting, garden, keeping house plants, poultry, women's movement, etc. Not even after the war did Marija make friends with women from the country. She made friendly connections with bourgeoisie homemakers, among others with Pepca, a former washerwoman and her roommate in Černič's sanatorium, and mostly with Anica Krajnc and Marija Slanc, for their families rented apartments on the Ulica X. Oktobra Street in autumn 1945. They rented the apartments from the city real estate management, and the apartments had shared use of veranda, balcony and toilet. The microenvironment of the street, in which Marija lived during the second half of the 20th century, heavily influenced her identity. After her husband's death in 2000, she has lived for some years with her son in the outskirts of Maribor and she was longing for getting back to the city. In a similar way as Marija Prijol, married Požarnik, many country girls from wider Maribor surroundings moved to Maribor between both world wars and they adapted to the city way of life and thinking completely. Due to the unsettled social position of the housemaids, the country girls had a very difficult life in Maribor, and this can be illustrated on the example of servants of Hilarij Tofan, against whom there was a legal proceeding on the Maribor district court in 1929. The legal proceeding was introduced due to the violence against his servants.

HÄUSLERS TOCHTER MARIJA PRIJOL – HAUSHALTSHILFE MICI – BÜRGERLICHE HAUSFRAU MARIJA POŽARNIK

Zusammenfassung

Marija Prijol wurde im Jahr 1919 in einer Häusler-Familie in Stara cesta pri Cezanjevcih/Altstrass bei Zesendorf geboren. Im September 1926 ging sie zum ersten Mal in die Schule in Stara cesta/Altstrass und im Schuljahr 1932/33 beendete sie die vierjährige Schule mit ausgezeichneten Noten. Ware die Bauernfamilie Prijol reicher, dann könnte Marija Prijol ganz einfach ihren Traum, Lehrerin zu werden, verwirklichen, so musste sie aber als Magd am Bauernhof in Vogričevci/Wogritschofzen arbeiten und später in Ljutomer/Luttenberg bei Terezija Kukovec als Haushaltshilfe das Kochen und andere Hausarbeiten erlernen. Im Jahr 1939 verließ sie Prlekija mit ausgezeichneten Empfehlungen ihrer Arbeitgeberin, arbeitete eine kurze Zeit in der Schuhfabrik und wurde als Haushaltshilfe im Sanatorium von Mirko Černič in Maribor/Marburg angestellt. Eine relativ kurze Zeit (Februar 1939 – Oktober 1941), in der sie im Sanatorium lebte, beeinflusste das Leben von Marija Prijol stark, denn sie wandelte ihre Denkweise aus der bäuerlichen in die bürgerliche. Das bestätigt auch die Ausgabe des Monatsmagazin für Frauen *Žena in dom (Frau und Heim)* vom September 1940, die Marija bis zu ihrem Tod unter ihren persönlichen Dokumenten aufbewahrte. Das Frauenmonatsmagazin aus der Vorkriegszeit wurde für die bürgerliche Hausfrau gedacht und behandelte Themen wie z. B. Haushalt, Heim, Erziehung, Hygiene, Gesundheitswesen, Kochen, Nähen von Kleidung und Unterwäsche, Stricken, Garten, Pflanzenhaltung, Geflügelhaltung, Frauenbewegung usw. Auch nach dem Krieg suchte Marija keine Kontakte zu Frauen vom Land. Sie knüpfte freundschaftliche Kontakte mit bürgerlichen Hausfrauen, u. a. mit Pepca, einer ehemaligen Mitbewohnerin und Waschfrau aus dem Sanatorium von Černič, vor allem aber mit Anica Krajnc und Marija Slanc; ihre Familien mieteten im Herbst 1945 bei der städtischen Immobilienverwaltung Wohnungen auf der Ulica X. oktobra Straße. Die Wohnungen hatten gemeinsame Veranda, Balkon und Toilette. Die Micro-Umgebung der Straße, wo Marija als Hausfrau während der ganzen zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts lebte, prägte ihre Identität entscheidend. Nach dem Tod ihres Mannes in 2000 blieb sie alleine und lebte einige Jahre bis zu ihrem Tod am 5. Januar 2011 bei ihrem Sohn in der Nähe von Maribor/Marburg und sehnte sich unermesslich nach dem Leben in der Stadt. Ähnlich wie Marija Prijol, verheiratet Požarnik, kamen zwischen beiden Weltkriegen zahlreiche Bauernmädchen aus breiterem Umland von Maribor/Marburg bzw. aus der Steiermark nach Maribor/Marburg, wo sie sich an die Lebens- und Denkweise einer Stadt komplett anpassten. Wegen unregelmäßiger sozialen Lage der Haushaltshilfen war das Leben der Bauernmädchen in Maribor/Marburg sehr hart. Das zeigt am besten der Fall von Hausmädchen von Hilarij Tofan; wegen Gewalt gegen die Hausmädchen wurde im Jahr 1929 gegen ihm ein Strafverfahren beim Mariborer/Marburger Bezirksgericht eingeführt.